

Projekcja filmowa z piosenką *Kulis* w wykonaniu Diany Blumenfeld

KULIS – PIOSENKA GETTA

Poezja i piosenki pomagały znosić trudne warunki panujące w getcie warszawskim. Utwór *Kulis* to skarga żydowskiego rikszarza: „Na jednej z trójkątowych ryksz siedzi sobie Żyd. Niemordowanie kręci. Nada się do zawodu. [...] Cierpiał i łyżę też łykał. Każdej ze swych codziennych trosk jednak umyka”. Sz. Szejnkinder napisał słowa w →**jidysz**, które śpiewano, upodabniając dźwięki do „chińskich”. Diana Blumenfeld, która śpiewała utwór w teatrach getta, po wojnie nagrała go dla Polskiego Radia. Możesz posłuchać tego wykonania zestawionego z niemieckim filmem pokazującym żydowskich rikszarzy w getcie.

Przejdź przez pierwsze cztery sekcje przestrzeni warszawskiego getta do części poświęconej kulturze. Piosenka *Kulis* jest włączona w projekcję filmową.

GALERIA 8: POWOJNIE, 1944 DO DZIŚ

G8

Biurko Sary Hurwic

ANKIETA SARY HURWIC

Do ankiety wysłanej w 1948 roku do Żydów w Łodzi, Dzierżonowie i Warszawie Sara Hurwic (później Irena Nowakowska) włączyła pytanie: „w którym języku myśli najswobodniej?” Z 817 odpowiedzi Sara wywnioskowała, że 84% ankietowanych znało →**jidysz**, ale to język polski cieszył się większą popularnością wśród Żydów. Usiądź przy biurku Sary i przeczytaj na ekranie interaktywnym, jakich odpowiedzi na temat języka jidysz udzielali ankietowani.

Idź prosto przez pierwsze dwie sekcje galerii, do pierwszego stołu z krzesłem. Znajdziesz go po prawej stronie, naprzeciwko czerwonego stołu poświęconego Dolnemu Śląskowi.

Interaktywna biblioteczka

WYDAWNICTWO IDYSZ BUCH

Wprowadzona przez komunistyczną władzę zasada twórczości “narodowej w formie, socjalistycznej w treści”, choć ograniczająca dla kultury, umożliwiła publikowanie książek w języku →**jidysz**. W Polsce powstało drugie największe na świecie wydawnictwo książek w jidysz. Idysz Buch publikowało nie tylko książki propagandowe (choć to zapewniało mu rację bytu), ale również podręczniki, dzieła klasyków literatury jidysz i przekłady dzieł polskich, w tym poezję Juliana Tuwima dla dzieci. Publikacje Idysz Buch obejrzysz w interaktywnej biblioteczce stojącej w przestrzeni inspirowanej wyglądem klubów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce (TSKŻ) w latach 50. Po nastaniu stalinizmu TSKŻ stało się jedyną oficjalną organizacją żydowską, a prowadzone przez nią kluby stanowiły centrum życia żydowskiego.

Po wejściu do klubu TSKŻ, który znajduje się zaraz za biurkiem Sary Hurwic, interaktywną biblioteczkę znajdziesz po lewej stronie.

Z kolekcji: Beit Hatfutsot: Museum of the Jewish People, Filмотeki Narodowej, Żydowskiego Instytutu Historycznego, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Bazyliki Mariackiej w Krakowie, Yad Vashem, YIVO Institute for Jewish Research.

Wsparcie udzielone z funduszy norweskich i EOG przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię

www.eeagrants.org, www.norwaygrants.org

Zapraszamy do Centrum Informacyjnego, gdzie można skorzystać z materiałów dotyczących historii, genealogii oraz dziedzictwa lokalnych społeczności. Oferta Centrum obejmuje również warsztaty i specjalistyczne konsultacje. Czynne codziennie oprócz wtorków w godzinach 10:00-18:00.

Wspólna instytucja kultury:

Główni partnerzy merytoryczni:

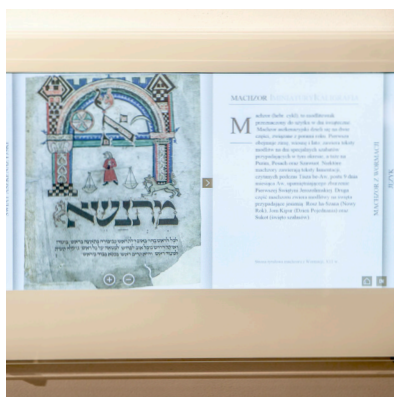

Ścieżka zwiedzania: śladami jidysz

Jidysz, język Żydów aszkenazyjskich, jest mieszanką języka staroniemieckiego, hebrajskiego i aramejskiego z elementami języków romańskich i słowiańskich. Rozwinął się w średniowieczu, głównie na terenie dzisiejszych Niemiec. Przed Zagładą był językiem codziennym około 13 milionów ludzi. Dziś jidysz posługuje się niespełna milion osób.

GALERIA 2: PIERWSZE SPOTKANIA, 965–1500

G2

Machzor z Wormacji, ekran interaktywny

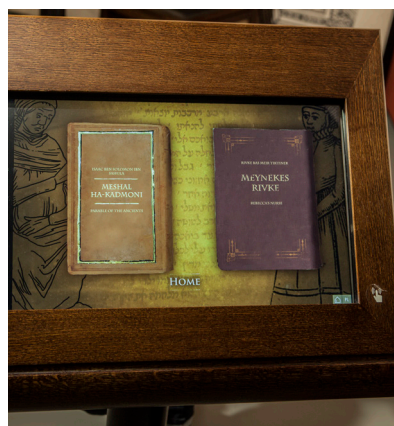
MACHZOR Z WORMACJI – MODLITEWNIK NA DNI ŚWIĄTECZNE

W iluminowanym manuskrypcie z 1272 roku znajduje się pierwsze udokumentowane zdanie zapisane w języku →**jidysz**: „Dobry dzień zabłyśnie nad tym, który niesie ten →**machzor** do →**synagogi**”. Machzor z Wormacji powstał dla starszego →**kantora** w formie wielkiej, pergaminowej księgi – zbyt ciężkiej, by mógł nosić ją do synagogi. Strony manuskryptu znajdziesz w interaktywnej prezentacji na temat kultury i języków Żydów →**aszkenazyjskich**, które pojawiły się w Polsce wraz z przybyszami z terenów Niemiec. Obejrzyj tu również stronę z iluminowanego modlitewnika na dni świąteczne spisane w połowie XVI w. przez krakowskiego skrybę.

Skieruj się w stronę **drewnianego grodu, omiń okrągły stół z brakteatem i ekranami**. Idź **wzdłuż ściany po lewej stronie**. Pod **wizerunkiem Magdeburga** znajdziesz **ekran interaktywny**.

GALERIA 3: PARADISUS IUDAEORUM, 1569–1648

G3

Mejnekes Riwke, ekran interaktywny

MEJNEKES RIWKE – PORADNIK DLA KOBIECI

“Czy kto kiedy widział lub słyszał taką nowinę? Czy od niepamiętnych czasów kobieta napisała coś z własnej woli?” – pytał drukarz Gerszon we wstępie do pierwszego wydania książki *Mejnekes Riwke* (Piastunka Rebeki) autorstwa Riwke bas Meir Tiktiner, pierwszej żydowskiej kobiety, która wydała książkę. Podręcznik, który Riwke napisała w →**jidysz**, zawiera porady dla kobiet dotyczące prowadzenia domu, dbałości o dobre relacje w rodzinie, wychowania dzieci. Książkę wydrukowano w 1609 roku w Pradze, gdzie mieszkała Riwke. Zarówno pewne cechy języka jidysz, którym się posługiwała, jak i jej nazwisko – Tiktiner, nawiązujące do Tykocina, miejscowości niedaleko Białegostoku, mogą świadczyć o jej polskim pochodzeniu.

Po wejściu do galerii skręć w lewo, w kierunku ściany z dużą mapą Europy, pod którą stoją stanowiska drukarskie. Obok znajduje się wirtualna biblioteka. Podejdź do pierwszego pulpitu po prawej stronie – to ekran interaktywny.

GALERIA 4: MIASTECZKO, 1648–1772

G4

Książki z fragmentami *tchines*

TCHINES – MODLITWY KOBIECI

Tchine imohos (suplika pramatek) to modlitwa napisana pod koniec XVIII w. po aramejsku i w →**jidysz** dla kobiet przez kobietę, Leę Horowic, córkę →**rabina** i uczoną. Kobiety miały odmawiać ją w →**szabat**, przed Rosz Chodesz, kiedy księżyc jest w nowiu oraz w chwilach szczególnych. Odmawiały *tchines*, czyli indywidualne modlitwy błagalne, także podczas zapalania świec szabasowych, z okazji narodzin dziecka i podczas chorób, prosząc o dobre małżeństwo dla dzieci, powodzenie w interesach czy bezpieczną podróż. Niektóre *tchines* były odmawiane na cmentarzach, by zmarli wstawili się w intencji żyjących.

Po wejściu do galerii skręć w prawo, na targowisko. Stąd wejdź do żydowskiego domu. Na stole znajdziesz książki z fragmentami *tchines*.

Cene urene z XVIII w

CENE URENE – BIBLIA DLA KOBIET

Najpopularniejszą książką w języku →**jidysz** było *Cene urene* autorstwa Jakuba ben Izaaka Aszkenazego z Janowa Lubelskiego. Tytuł pochodzi z fragmentu *Pieśni nad Pieśniami*: „Wydźcie, córki jerozolimskie, spójrzcie”. Skierowane do kobiet, *Cene urene* zawierało streszczenie tygodniowych czytań →**Tory**, skrócone i uproszczone komentarze oraz pouczające historie. Późniejsze wydania wzbogacano ilustracjami. Matki czytały fragmenty *Cene urene* podczas →**szabat**u i świąt, przytaczając zawarte w nich opowieści dzieciom. Najstarsze znane wydanie książki pochodzi z 1622 roku.

Cene urene znajdziesz w zielonym kredensie stojącym w przestrzeni żydowskiego domu.

GALERIA 5: WYZWANIA NOWOCZESNOŚCI, 1772–1914

G5

Biurko Pereca

I. L. PEREC I NOWOCZESNA KULTURA JIDYSZ

„Bez →**hebrajskiego** naród nie ma przeszłości, bez jidysz nie mamy narodu” – napisał Icchok Lejbusz Peretz w 1908 roku, zabierając głos w dyskusji nad kwestią żydowskiego języka narodowego. Peretz był najważniejszym pisarzem języka →**jidysz** i postacią charyzmatyczną. „U Pereca w →**szabat** można było spotkać żydowskich literatów, wydawców, aktorów, rzeźbiarzy i malarzy (...) Dla ludzi z tego grona być w Warszawie i nie przyjść do Pereca, to jak być w Rzymie i nie widzieć papieża” – pisał Gerszon Lewin. Wejść do salonu literackiego Pereca i obejrzyj interaktywną prezentację o jego życiu i roli. Po prawej stronie, nad blatem, odnajdziesz film o początkach teatru jidysz.

Po wejściu do ostatniej części galerii skieruj się w lewo, w stronę dużego portretu I. L. Pereca. Na biurku poniżej znajdziesz ekran interaktywny.

Ekran z filmem o teatrze jidysz

TEATR JIDYSZ

Jednym z pierwszym filmów pokazujących przedstawienie teatralne w języku →**jidysz** jest *Szulamis* z 1916 roku, operetka Abrahama Goldfadena, zwanego ojcem teatru jidysz. Wiele z jego sztuk wystawiał Teatr Gimpla we Lwowie, pierwszy teatr jidysz. Część przedstawień wyreżyserował tu sam Goldfaden. Przedstawiony film został wzbogacony o oryginalne nagrania piosenek śpiewanych w jidysz przez aktorów Teatru Gimpla. Między 1904 a 1911 rokiem jego artyści zrealizowali około 600 nagrań. O wyższy poziom artystyczny przedstawień upominała się Ester Rachel Kamińska, zwana matką teatru jidysz. W 1909 roku, w Warszawie utworzyła pierwszy stały teatr jidysz o ambitnym repertuarze.

Po wejściu do ostatniej części galerii skieruj się w lewo, w stronę dużego portretu I. L. Pereca. Powyżej biurka, po prawej stronie znajdziesz ekran z filmem.

GALERIA 6: NA ŻYDOWSKIEJ ULICY, 1918–1939

G6

Wilno, ekran interaktywny „zbieracze folkloru”

JIDYSZLAND – WILNO I JIWO

„Język →**jidysz** został uznany za terytorium, samowwłażczą republikę ze stolicą w Wilnie” a „JIWO jest naukową akademią tego terytorium” – pisał Noach Pryłucki w 1935 roku. Żydowski Instytut Naukowy JIWO nawoływał do podjęcia wysiłków w celu dokumentowania języka i kultury jidysz: „Pomóżcie nam zbierać skarby żydowskiej twórczości ludowej! W miastach i miasteczkach na całym świecie, gdzie żywy jest język jidysz, gdzie rozbrzmiewa żydowska piosenka, gdzie opowiada się po żydowsku i gdzie żydowskie zwyczaje nie są jeszcze całkiem wyparte – wszędzie tam rozrzucone są skarby naszej ludowej twórczości. Nie straćmy ich!” Przy interaktywnym stanowisku poświęconym dokumentowaniu żydowskiej twórczości ludowej sam stań się zbieraczem folkloru!

Przy filmie dotyczącym wybuchu I wojny światowej skieruj się w lewo. Następnie idź w prawo i przejdź pod łukiem wiodącym na ulicę. Z ulicy skręć w lewo, do sekcji poświęconej Wilnu.

Ściana z prasą w języku jidysz

Prezentacja Bundu

Sala szkolna

PRASA I LITERATURA W JIDYSZ

Dzięki tygodnikowi „Literarisze Bleter”, który ukazywał się od maja 1924 roku do czerwca 1939 roku, świat poznał nowoczesną kulturę →**jidysz**. Czasopismo przedstawiało najnowsze wydarzenia kulturalne z Polski i zagranicy. Artykuły o Albercie Einsteinie, Julianie Tuwimie, rozwoju esperanto, filmowej adaptacji *Dybuka*, najnowszych poradnikach dla młodych matek oraz sztuce wizualnej znajdują się w interaktywnej prezentacji poświęconej tygodnikowi. Na ścianie powyżej, nieco na prawo, zobacz ekran interaktywny poświęcony nowoczesnej literaturze jidysz, inspirowany mikrografią, sztuką, w której portret autora układa się z słów jego tekstu. Naprzeciw znajduje się ściana prezentująca pierwsze strony gazet wydawanych w języku jidysz.

Z Wilna wejdź do pokoju z parkietem. Pod portretem Pereca znajdziesz stolik z ekranem interaktywnym poświęconym „Literarisze Bleter” (po lewej stronie) oraz ekran z mikrografią (po stronie prawej).

BUND, ŻYDOWSKI RUCH ROBOTNICZY

Porywające wykonanie *Di szwue* (Przysięgi) z 1940 roku jest najwcześniejszym znanym nagraniem hymnu Bundu, śpiewanego podczas zebrań i demonstracji. Słowa pieśni napisał w 1902 roku Szymon An-ski, autor *Dybuka*. Bund, utworzony w 1897 roku ruch walczący o prawa robotników, uznawał język i kulturę →**jidysz** za podstawę tożsamości Żydów. W gablocie po lewej stronie znajduje się papierośnica podarowana w 1917 roku przywódcy Bundu, Włodzimierzowi Medemowi. Na papierośnicy wygrawerowano miniaturę pierwszej strony tygodnika „Lebensfragen” (Problemy życia) założonego przez Medema w czasie I wojny światowej.

Z ulicy skręć w prawo do przestrzeni poświęconej polityce. Na końcu sali, w prawym rogu, odnajdziesz prezentację poświęconą Bundowi. Na ścianie obok prezentowana jest gabłota z papierośnicą Medema.

SZKOLNICTWO W JĘZYKU JIDYSZ

Nauka w języku →**jidysz** była priorytetem dla działaczy na rzecz rozwoju kultury żydowskiej w →**diasporze**. W 1921 roku powstała w Warszawie Centralna Żydowska Organizacja Szkolna CISZO. Powołane przez CISZO szkoły prowadzili głównie działacze Bundu, żydowskiego ruchu robotniczego, oraz partii syjonistycznej Poalej Syjon Lewica. Propagowano w nich świecką kulturę opartą na ideach socjalizmu. W późnych latach 20. CISZO prowadziło szkoły podstawowe, przedszkola, szkoły wieczorowe, sześć szkół średnich oraz seminarium dla nauczycieli w Wilnie, posiadając łącznie 219 placówek. Otwórz jedną ze szkolnych ławek, by dowiedzieć się, jak działał system szkolnictwa w języku jidysz, oglądając pocztówki, zeszyty i prace uczniów.

Po wejściu na ulicę skręć w lewo, przejdź przez sekcję poświęconą Wilnu, by odnaleźć schody wiodące na antresolę. Następnie skręć w prawo, mijając podwórko, by znaleźć się w szkolnej sali.

GALERIA 7: ZAGŁADA, 1939–1944

67

Emanuel Ringelblum, twórca tajnego archiwum

ONEG SZABAT

„22 listopada 1940 roku Emanuel Ringelblum, historyk i działacz społeczny, rozpoczął tworzenie w getcie warszawskim tajnego archiwum o nazwie Oneg Szabat (radość soboty). Wraz ze swoim zespołem ryzykował życiem, by zebrać jak najwięcej świadectw życia getta, od oficjalnych obwieszczeń niemieckich po kartki żywnościowe i pamiątki. „Chodziło o wierne oddanie tego, co żydowskie masy ludowe przeżyły, o czym myślały i co przecierpały” – pisał Ringelblum w swoim dzienniku pod koniec stycznia 1943 roku. Fragmenty jego dziennika pisanego w →**jidysz** pojawiają się na wystawie w relacji do cytatów z dziennika Adama Czerniakowa, pisanego po polsku. Czerniaków był przewodniczącym warszawskiego Judenratu, Rady Żydowskiej utworzonej przez Niemców do zarządzania gettem.

Przejdź przez pierwsze trzy sekcje galerii Zagłady – wybuch wojny, początek okupacji i pierwsze represje wobec Żydów, by wejść do przestrzeni poświęconej gettu warszawskiemu. Poznasz ją po ukośnych, szarych ścianach.